

НЕРАЗБИРАЕМИТЕ СКИТАЛЧЕСТВА НА ДУШАТА („ЕВРОПА В СЕПИЯ“ И „ЛИСИЦА“ НА ДУБРАВКА УГРЕШИЧ)

Магдалена Костова-Панайотова

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. Статията се фокусира върху два текста на забележителната балканска писателка, в които централно място заемат въпросите за емиграцията, идентичността, принадлежността на човека към нацията, общността, но и въпроси като това какво е да си писател, пишец на малък език, има ли надежда за литературата, писана на славянски езици, доколко има смисъл съпротивата в един свят, в който умението за адаптиране е всичко. Сред нелицемерните послания на романите на Дубравка Угрешич е, че трябва да се научим да живеем с горчивината и измамата в един свят, в който най-доброто, което може да остави някой, е само бележка под линия, за да заслужи своя билет за вечността. Повествователката в тях е вечната емигрантка, която прекосява различни светове – образ на необичания, самотен, пътуващ между пространствата разказвач, който може да няма нищо друго, но има своите хиляда и една истории, точните думи, които може би спасяват.

Keywords: Балкани; идентичност; нация; история; Дубравка Угрешич, литература

Отиде си една невероятна балканка, писател и ерудит, творец, който не вярваше в „етническите чипове“, както и в приспособленчеството като начин на оцеляване в големия литературен свят. Есетата, романите и пътеписите на Дубравка Угрешич, едновременно анализи на съвременната култура, на социологическата и литературната ситуация, от книга в книга носят последователно изповядвани ценности и идеи.

След разпадането на Югославия, като яростен критик на хърватския национализъм и етническото прочистване, Угрешич става любима мишена на сръбските и хърватските националисти. За емигрантството си, за неприемането на идентичността по кръв, за лутанията по света и сред различните култури тя пише във всичките си творби, които напомнят разказа на Шехерезада; повествованието се движи кръгово и със завръщане към ключови моменти за

историята на Аза и на бивша Югославия, войната, света, какъвто е днес, скиталчествата на душата, търсенето на своето в параметрите на литературата и историята.

През 1996 г. Дубравка Угрешич се установява в Амстердам и въпреки трудностите, които описва самата тя, за авторка от Балканите, жена, пишеща на езика на малък народ, произведенията ѝ докосват милиони по света. Удостоявани са с престижни отличия, сред които наградата на Берлинската академия по изкуствата „Хайнрих Ман“ и номинация за международната награда „Ман Букър“. „Лисица“ (Ugrešić 2017) е обявена за най-добра книга на 2018 година от „Пблিশърс Уийкли“, „Къркъс Ривюс“ и „Ню Стейтсман“. През 2016 г. писателката получава и Международната награда за литература в Нойщад, която мнозина смятат за предшественик на Нобелова награда. За себе си Угрешич казва, че е успяла да се дистанцира от Аза като случай от една източноевропейска страна, че е оцеляла, защото се е наблюдавала като „антропологичен експеримент“ (Haven 2019).

Според Угрешич човек има три основни функции в ситуациите на своя живот, както в интерактивната игра на Музея на съпротивата в Амстердам, посрещаща посетителите: да се адаптира, да сътрудничи или да се съпротивлява. „В реалния живот мнозинството от хората натискат бутона „адаптиране“ – казва писателката. – Опцията за „съпротива“ е най-непопулярният избор“ (пак там).

Избрала непопулярното в човешкия и творческия си път, в новите си книги Угрешич отново доказва, че е от хората, които не искат да принадлежат на етнос, държава, кръгове, и че е готова да поеме последиците от това. Защото бунтът дразни, защото поставя под въпрос неща, които се приемат като даденост, като норма на нормалност, като изоставянето на гнездото родина например. Според писателката национализмът днес е въпрос на печалба (Ugrešić 2017, р. 11) и с всичките си послания тя защитава правото на една транснационална литература.

В книгата „Европа в сепия“ [Загреб 2014] Дубравка Угрешич продължава да споделя своите размисли за изгнанието, пазарните употреби на югоносталгията, с поглед назад към миналото не само на „своята“ държава, но и на Европа. Всъщност оттам идва и заглавието на едноименното есе, дало название на книгата: както във фотографията ефектът сепия е свързан с избледнелия вид, асоцииран с миналото, нюансите ѝ ефектно наподобяват цветовете на старите фотографии. Но в хода на текста и в последващите есета заглавието придобива и друг смисъл: сепията пуска своята отрова, кафявият цвят е синоним на отровата на днешния мултиплициран свят, който не носи окуражителни послания: контрол, влияние, експлоатация, манипулация, „духовна голота“, възход на масовия потребителски дух. В този смисъл, прозата на Угрешич е белязана от мрачни наблюдения и шеметна способност да поражда асоциации.

В трите части на книгата – „Европа в сепия“, „Моята малка мисия“, „Застрашеният вид“, разказвайки своите истории, писателката върви от общото към частното, задава своите въпроси, на които читателят лесно намира отговори: различна ли е Средна, Източна, Южна Европа днес от тази преди 50 години, не е ли тя познат „пейзаж“ на „европейски индианци в европейски резерват“ (Ugrešić 2017, p. 28), приема ли Западна Европа днес източноевропейските емигранти? Нормално ли е третият най-разпространен език в Лондон да е полският?

Образът на дишащите под вода с тръстика хора в случая се асоциира не само със старото славянско умение, единственото ценно умение според повествователката, а с оцеляването в съвременния западен свят, който само на думи е твърде толерантен към емигрантите.

Както и в предишни есета, в целия сборник местата, свързани със славяните и с Балканите, като цяло, се асоциират с „долу“, „тъмнина“, „черния балкански мрак“ (Ugrešić 2017, p. 143), очевидно носейки негативен смисъл. В едно от есетата старците емигранти от Източна Европа, които се срещат редовно в кафене в Амстердам, за да побъбрят за миналото, не назовават по друг начин мястото, откъдето идват, а използват само указателното „долу“ с очевидните конотации на пренебрежение и оттласкване.

Кога най-после ония долу ще влязат в Европа? (Ugrešić 2017, p. 142).

Обигравайки етимологията на Загреб, повествователката го асоциира със „задгробно място или просто загърбено от Бога място“ (Ugrešić 2017, p. 23), разширявайки конотациите на гроба в славянски контекст – Словенски гроб, Хърватски гроб..., – и на семантиката, свързана с националното и тегобата – вариациите (гроб – гръб – герб).

Последователно разказвайки сюжети от своя пътуващ живот, тя изобличава както безпросветността в политическия и социалния живот на някои партийни величия на деня, вождове с националистки идеи, като Анте Готовина, така и корупцията, фалшивите ценности, увлечението по външната красота, което изглежда всеобщо, масовата култура с нейните адепти, и образът, който повествователката гради на съвремието, е образът на цирка. Горчиво-иронично тя предлага в духа на масовите пазарни игри с носталгията Балканите да представят своята история като увеселителен парк, в който „заедно с билета туристите биха получили и свой етнически чип (сърбин, хърватин, босненец, албанец...), а после биха се забавлявали, като се преследват един други по терена... и се очистват етнически едни от други като от репей“ (Ugrešić 2017, p. 161).

Сред горчивите въпроси, които задава книгата, е „Защо днес Източна Европа прилича на Източна Европа повече от когато и да било преди, все едно се е заинатила колкото се може повече да наподобява стереотипите, създадени от другите за нея?...А може би е обратното, може би Изтокът

днес повече прилича на Запада, отколкото Западът е готов да приеме?“ (Ugrešić 2017, p. 230).

Изходът от цирковата шатра за Угрешич е добрата книга. Истинското изкуство и литературата са сред малкото неща, които могат да спасят един човешки живот. Затова и Угрешич сравнява света наоколо с литературни източници, образи, модели. Литературата е истинският живот, който дарява смисъл на хаотичния и погълнат от пресметливост и лукизъм свят.

След като в предишните есета е насочила своя разказ към Източна и Западна Европа, към Югославия от 1949 г. и към днешна Хърватия, към пътуванията по света на изгнаника писател, в третата част Угрешич се съсредоточава върху застрашения вид – писателя мигрант и неговото настояще и бъдеще, или по-точно писателката от една малка страна, пишеща на малък език, която не просто се опитва да оцелее, но и да остави своите думи в един патриархален, англоезичен мъжки свят.

Ако добрата книга е спасение, дали тя има бъдеще, за да спасява някого, пита повествователката. Включвайки се в старата дискусия за смъртта на литературата и смъртта на автора, Угрешич показва как всъщност на дневен план е обратната тенденция – живата дейност по реанимацията на книгата, множеството пишешци, наградите, издателствата. Но на коя книга?

Очевидно това не е книгата, която се опитва да разчупва стандарти и канони. Защото приемането на литература, писана от жена източноевропейка, разказването на неща, които вълнуват хората мигранти, неща за миналото и бъдещето на Европа, все още са съвсем неразбираеми за голяма част от аудиторията на европейския читател, както показва коментарът към нейна книга в Амазон („*Нещо славянско, напълно неразбираемо*“). Защото читателската група на писател от ничията зона не е голяма. А като правило, „*представителите на европейския литературен канон са мъже*“ (Ugrešić 2017, p. 178), а „*писателките продължават да бъдат третираны като пришълци, емигранти и слепи страннички*“ (Ugrešić 2017, p. 200). И въпреки че ръкописите не горят, масовизацията на литературата днес изисква стандартизиране на посланието, на езика, на интонацията – трансформация, която накърнява авторската свобода, но пък осигурява по-добра читателска аудитория. Само че дали си струва жертвата, ако животът ти е преминал като бунт срещу унифицирането?

Последното есе „*Он зоната*“ събира в едно цяло бягащите като във фуга фрагменти идеи. И надеждата, че литературата, книгата, посланието спасяват. Он зоната – out of nation е мястото, където живее литературният човек, но той е винаги чужденец за националните държави.

Повторително в есето се явява изтърканият днес израз „*Литературата не познава граници*“. Първият път, за да бъде отхвърлен, защото граници не познават само „литературите, писани на големите езици“ (Ugrešić 2017, p. 244). Вторият път, въпреки отхвърлянето ѝ, фразата се появява с надежда: „*И все*

нак трябва да вярваме“ (Ugrešić 2017, p. 246). Това, в което вярва повествователката в тази иначе тъжна книга, е, че пътуването на текстовете, хвърлянето им в океана на думите, като писма в бутилка, има смисъл, защото на другия край съществува приемател. Дори за да разбере погрешно посланието и да го превърне в нещо друго. Вярва в транснационалната литература, литературата отвъд зоните, прокарани невидимо, в текстовете, които се раждат в „самото сърце на поражението“ (Ugrešić 2017, p. 255).

Съдбата на писателя и писането са основното послание и в романа „Лисица“, издаден през 2017 и носител на няколко европейски награди. Лисицата, като тотем и образ на писателя в романа, има различни превъплъщения.

Знаем, че в западната културна традиция лисицата е предимно мъжко същество. В източните култури е предимно женско създание. В славянската народна култура лисицата също е предимно от женски пол. Образът ѝ носи характеристики, които не са привлекателни: тя е самотна, дива и уязвима, винаги е губеща в приказките, но се променя и е опасна и непредсказуема.

Темата на романа „Лисица“ се съдържа във въпроса „Как се създават разказите?“ – въпрос, който отправя към разказ на Борис Пилняк от 1926 година – „Разказ за това как се създават разказите“; творба, с чийто сюжет започва „Лисица“. В този разказ Пилняк нарича лисицата бог на хитростта и предателството, писателския бог, медиатор между света на живите и на мъртвите – нещо, което приема като концепция на своята книга Угрешич. В шестте части на романа се завързват истории, които преливат една в друга; една тема бива изоставена, за да бъде подхваната в следващия фрагмент.

Известно е, че Дубравка Угрешич е блестящ познавач на руската литература и на литературата на авангарда в Русия, че се завръща към имена и сюжети от нея в няколко свои книги, а фигурата на Пилняк е сред без време загиналите, отстранени при тайнствени обстоятелства писатели в Съветска Русия.

Любопитното в историята, разказвана от Угрешич, е, че повествователката е завладяна от сюжет на руския писател, който прилича на приказка – приказка за измамата, магията, блясъка на литературата, за смисъла на разказа. В тази история Япония и Русия са обединени в историята за Тагаши и София, в която „руската красота“ на бялата кожа е манията на Тагаши. История, която би могла да бъде разгледана от гледна точка на образа на Другия.

В есето си за образа на японца в руската литература Гр. Чхартишвили отбелязва, че София Гнедих попада в нечовешки чужд свят (Chhartishvili 1996, p. 189). Оттук очевидно повествователката в „Лисица“ е провокирана да потърси връзката с вълшебната приказка, с изпитанието на момичето, попаднало в чуждо пространство. Историята на София, за която разказва Пилняк, но и на майката на повествователката в „Лисица“, е история за неразбирането, измяната, чувството за илюзия, които остават на фона на големите надежди. Неслучайно по думите на Угрешич посланието на Пилняк е, че „Изтокът изхвърля западния

човек като тапа на бутилка квас“ (Ugrešić 2019, p. 35).

Самият образ на лисицата е разтълкуван поне в четири посоки – от хитро животно, тотем на промяната, през образа на писателя, към храма на лисицата в Кобе – символ на тишината и покоя и оттам – към аниме индустрията. Пътят от тишината на храма до косплей в съвременното изкуство е извървян за по-малко от век. В свойствения си стил във всяка част на текста Угрешич повдига въпросите за литературата днес – каква е тя, каква може да бъде и каква трябва да бъде.

Не ме напуска усещането, че живея в настояще, от което магията е изгонена напълно... Много моменти от миналото ни се струват магични само защото не сме били техни непосредствени свидетели (Ugrešić 2019, p. 29).

В частта „Изкуството да пазиш равновесие“ успоредно с темата за писателството Угрешич се завръща към темата за мигрантството като един от бичовете на нашия век, за начините, по които се отнася европейската бюрокрация към работната сила, която „в глобализирания свят свободно избира географски, културно, климатично и финансово изгодни места за временна трудова заетост, естествено, на свой риск“ (Ugrešić 2019, p. 59). Успоредно с това политкоректно говорене обаче писателката показва как журналистическият език може да бъде циничен и лукав. Тя самата е възприемана като човек със смесена идентичност, така че езикът, следващ политическата коректност, всъщност разширява „езиковия репертоар на дискриминацията“ (Ugrešić 2019).

Угрешич разкрива как стереотипите за Другостта продължават да битуват във времената на мигрантската криза, във времената на оцеляване и как никой като че ли не иска да изобличи истината, защото е по-лесно да повтаряш, че няма проблем, като възгласа в детското филмче „хакуна матата“, отколкото да възроптаеш.

Едно от заключенията на този текст е, че важна черта на западното общество, което се стреми към космополитизъм, всъщност е патологична фобия от Другостта:

Да се екзекутират тези нашественици, всички до един ... – викат разгневени граждани на Лампедуза (Ugrešić 2019, p. 59).

Историята за вдовицата на Левин, познавала го само от последните му години, която цял живот вегетира върху неговите произведения, е история за послушната жена, секретарка и деловодител, момичето на мечтите, което служи на литературния талант и увеличава „символния“ му капитал след смъртта на писателя. Това тя прави най-добре. Но това е история, от която повествователката се отгласква, съдба, която не може да избере, защото това, което може да прави най-добре, е да пише своите истории. Историите на вдовицата и на писателката скитница са проектирани в историите за Паретнопа и Патриция – двете чужденки, двете мигрантки от Изтока.

Тази книга в много отношения би могла да се възприеме като критика на различните неравенства – не само политически, културни, социални, но и джендърни, националистични и расови. Снемането на опозицията сърби – хървати е сред най-честите преодолявания в творбите на Угрешич.

В романа „Лисица“ то е реализирано чрез романизираната история за любовта между повествователката и сапъора сърбин. Обърканият живот на героинята се подрежда внезапно и неочаквано, когато среща Боян, но образът на войната и разделението дебне: Боян умира от мина не там, където очаква. Любовта на двамата е алегория за възможното обединение, което рухва. Разказвайки историята на своето семейство, повествователката разказва и за провалената вяра на своя баща: вярата, че може да бъде изградено ново общество, в което братството и единството да се пазят и ценят. Едно от тъжните заключения тук е, че „светът е минно поле и няма друг дом, освен него“ (Ugrešić 2019, p. 179).

Сред нелицемерните послания на романа е, че трябва да се научим да живеем с горчивината и измамата в един свят, в който най-доброто, което може да остави някой, е само бележка под линия, за да заслужи своя билет за вечността. Лисицата във финала е алтер егото на повествователката: вечната емигрантка, която прекосява различни светове, образ на необичания, самотен, пътуващ между пространствата разказвач, който може да няма нищо друго, но има своите хиляда и една истории, точните думи, които може би спасяват.

ЛИТЕРАТУРА

УГРЕШИЧ, Д., 2017. *Европа в сепия*. София: Панорама.

УГРЕШИЧ, Д., 2019. *Лисица*. София: Колибри.

HAVEN, C., 2019. Who is the enemy? A conversation with Dubravka Ugrešić. *Music and literature* [4 april, 2019]. Available on: <https://www.musicandliterature.org/features/2019/3/30/a-conversation-with-dubravka-ugrei>

ЧХАРТИШВИЛИ, Г., 1996. *Образ Японца в русской литературе*. Москва: Знамя.

REFERENCES

CHHARTISHVILI, G., 1996. *Obraz Yaponsa v russkoy literature*. Moskva: Znamya.

HAVEN, C., 2019. Who is the enemy? A conversation with Dubravka Ugrešić. *Music and literature* [4 april, 2019]. Available on: <https://www.musicandliterature.org/features/2019/3/30/a-conversation-with-dubravka-ugrei>

UGREŠIĆ, D., 2017. *Evropa v sepiya*. Sofia: Panorama.

UGREŠIĆ, D., 2019. *Lisitsa*. Sofia: Kolibri.

THE INTELLIGIBLE WANDERINGS OF THE SOUL ("EUROPE IN SEPIA" AND "FOX" BY DUBRAVKA UGREŠIĆ)

Abstract. The article focuses on two texts by the remarkable Balkan writer, Dubravka Ugrešić, in which she introduces questions of emigration, identity, belonging to the nation, the community, as well as questions such as what it is like to be a writer writing in a small language, is there hope for the literature written in Slavic languages, how resistance makes sense in a world where the ability to adapt is everything. Among the non-hypocritical messages of Dubravka Ugrešić's novels there is one that states we must learn to live with bitterness and deceit in a world where the best thing one can hope to leave behind is but a footnote to earn his ticket to eternity. The narrator in Ugrešić's texts is the eternal emigrant crossing different worlds, an image of the unloved, lonely, space-traveling storyteller who may have nothing else but his thousand and one stories, and the exact words that might save someone.

Keywords: Balkans; identity; nation; history; Dubravka Ugreshic, literature

✉ **Prof. Magdalena Kostova-Panayotova, DSc.**

Web of Science ResearcherID: E-1046-2014

ORCID iD: 0000-0002-5174-7679

Dean of Faculty of Philology

South-West University "Neofit Rilski"

66, Ivan Mihajlov St.

Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: panayotova@swu.bg